

A black and white photograph of a man with a beard, wearing a cap and a dark jacket, riding a donkey. He is holding a long stick. In the background, several sheep are grazing in a field.

Wojciech Górecki **Přípitek předkům**

Jaroslava Jískrová – Máj / Dokořan

Wojciech Górecki

Přípitek předkům

Nakladatelství Dokořán
Jaroslava Jiskrová – Máj

Wojciech Górecki

Přípitek předkům

Tato kniha byla podpořena v rámci projektu Česko-polského fóra z prostředků Ministerstva zahraničních věcí ČR.

Copyright © Wojciech Górecki, 2010. All right reserved
Published by arrangement with Wydawnictwo Czarne, Poland
Translation © Michala Benešová, Barbora Gregorová, 2017
Photography © Garik Avanesian, 2017

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace nesmí být rozmnožována a rozšiřována jakýmkoli způsobem bez předchozího písemného svolení nakladatele.

Druhé vydání v českém jazyce (první elektronické).
Z polského originálu *Toast za przodków* přeložily Michala Benešová (I) a Barbora Gregorová (II, III).
Redakce Jaroslava Jiskrová.
Fotografie Garik Avanesian.
Obálka, grafická úprava, sazba a konverze do elektronické verze Michal Puhač (podle návrhu Miloše Jirsy).
Vydala v roce 2017 nakladatelství Dokořán, s. r. o., Holečkova 9, Praha 5, dokoran@dokoran.cz, www.dokoran.cz, a Jaroslava Jiskrová – Máj, Štichova 580/25, 149 00 Praha 4, j.jiskrova@volny.cz.

928. publikace, 273. elektronická (Dokořán);
102. publikace, 50. elektronická (Jaroslava Jiskrová – Máj)

ISBN 978-80-7363-867-2 (Dokořán)

ISBN 978-80-7574-000-7 (Jaroslava Jiskrová – Máj)

Rodičům

Obsah

I. ÁZERBÁJDŽÁN

Úhel pohledu	13
Hodina zeměpisu	14
Deníky z Baku (1)	25
Imámová vnučka	28
Deníky z Baku (2)	43
Palimpsest	45
Deníky z Baku (3)	65
Vůdce	66
Deníky z Baku (4)	93
Solidní	96
Deníky z Baku (5)	106
Mamed	108
Deníky z Baku (6)	115
Pír	117
Deníky z Baku (7)	125
Ičeri Šeher	127
Deníky z Baku (8)	147
Chinalug. Konec dějin	149
Deníky z Baku (9)	163
Ketman	166
Deníky z Baku (10)	171

II. GRUZIE A ARMÉNIE

Na hranicích	175
Bašta	177
Ikona	201
Hostina	221
Zlaté rouno	233
Tbilisoba	257
Archa	263
Rabíz	277
Čačkary	293
Sjunik	304
Tuf	317
Básník	328

III. SADACHLO

<i>Poznámky</i>	355
<i>Citované a zmiňované knihy</i>	357

Tak tady sedíme, zástupci tří největších kavkazských národů: Gruzínka, muslim [Ázerbájdžánec] a Armén. Narodili jsme se pod jedním nebem, nosí nás jedna země, jsme rozdílní, a přece jeden celek – jako tři podoby Boha. Evropští a asiatictí zároveň, přijímáme od Západu i od Východu a Západu i Východu dáváme.

Kurban Said: *Alí a Nino*¹

Tato kniha je příběhem o Ázerbájdžánu, Gruzii a Arménii, třech zemích, které byly součástí Sovětského svazu a dnes obtížně budují svoje vlastní státy. Gruzínci a Arméni měli před staletími vzkvétající království, která si později podmanili silnější sousedé. Ázerbájdžán jako jednotný stát neexistoval (s výjimkou krátké epizody v letech 1918–1920), když se však snaží doložit své právo na existenci, i on se nejraději odvolává na minulost.

Ázerbájdžánci, Gruzínci a Arméni, přinejmenším většina z nich, nepochybují o tom, že patří do Evropy.

Jezdím do těchto míst od začátku devadesátých let. Tehdy se tomuto regionu říkalo Zakavkazsko (dnes se většinou hovoří o Jižním Kavkazu). Zrod nových států doprovázely války, puče a státní převraty, rozmáhaly se mafie, narůstala kriminalita, vládla bída. Časem došlo na uzavírání mírů a rozdělování vlád, zločinci legalizovali své zisky, národní měny posilovaly. Žádný „konec dějin“ samozřejmě nenastal, o čemž jsme se přesvědčili při sledování tragických událostí v Gruzii v srpnu roku 2008.

Gruzii a Arménii jsem navštěvoval často, v Ázerbájdžánu jsem pět let žil. Z tohoto důvodu, ale i s ohledem na kompozici knihy, píšu nejprve o Ázerbájdžánu, a poté společně o Gruzii a Arménii.

Přípitek předkům je volným pokračováním knihy *Planeta Kavkaz* věnované Severnímu Kavkazu, zejména kavkazským republikám Ruské federace.

W. G.

I. ÁZERBÁJDŽÁN

Úhel pohledu

Leszek M. byl u nás v Baku několikrát.

Poprvé přijel z Teheránu. Prošel se po městě, nakoukl do čajovny, prohlédl si místní. Večer řekl:

„Připadám si jako v Evropě.“

Podruhé přiletěl přímo z Varšavy. Překvapily ho halasné ulice, chaotická doprava i chaotičtí chodci, dotěrní obchodníci a taxikáři.

„Je to přeci jen Asie,“ konstatoval.

Potřetí už ho nic neudivilo.

Hodina zeměpisu

„Sám to nenajdeš,“ varoval mě Kerim. „Vyjeď z města směrem na jih. Mineš první a druhý sjezd na Lökbatan a potom sjezd na Putu. Po kilometru odbočuje doprava polní cesta. Tam se sejdem.“

Z centra se dostanete nejsnáze po nábřeží Naftařů, pak minete Bailovo s dodnes fungujícím carským vězením, kde pykal Stalin, a následně Šichovo.

Před půlstoletím napsal Waclaw Kubacki: „Předměstí Baku jsou rozlehlá, malebná a exotická. Poslepovaná, spletená, sflíkována. Z rákosí, slámy a chatrčí. Jako nějaké extrémní kempinky. Kombinace plechu, drátů, roztrhaných rybářských sítí, rozpáraných pytlů, překližky, provazů a rozbitých krabiček od čaje. Bezstarostné barevné městečko z využitelného odpadu.“

Do tohoto světa, který se za uplynulých čtyřicet, a možná dokonce čtyři sta let nezměnil, jen materiály jsou jiné (dnes hrají prim ty umělé), vjedete přímo ze zbohatlických enkláv luxusu a divokého konzumního světa. Slumy se tísní hned za oplocením elegantních penzionů a hotelů, které lákají návštěvníky na wellness a soukromé pláže. Bydlí v nich západní naftaři – specialisté na vrtné plošiny, přečerpávací stanice, cisternové lodě a potrubí. Ve svých zemích si takový luxus nemohou dovolit. Hotely a penziony tady začaly vznikat v posledních letech, poté co se Ázerbájdžán rozhodl, že začne posílat ropu na Západ. Jmenují se Barbados, Ramada nebo Crescent Beach.

Nakonec míjíme hotely i slumy a definitivně opouštíme Baku. Po levé straně vidíme Kaspické moře, ale ke břehu se nedostaneme. Pobřeží okupuje monumentální industriál – lodě-

nice, rafinerie a ještě jakési továrny vybudované za vrcholného komunismu. Dnes jsou modernizovány, liftingu však odolávají – bylo by snazší je zbořit a postavit nanovo. Mezi spleť trubek a hromadami zrezivělého železa, před továrními halami a mezi nádržemi na ropu stojí domy pokryté eternitem. Žijí v nich lidé. (Podobné domy jsem viděl na starých naftových polích v Balachanech a Bibi Ejbatu. Jsou obklopené jezírky s lesknoucí se ropou, přes které se přechází po položených prknech. Jde o relikty prvního ropného boomu, kdy psal Gorkij o Baku, že tak musí vypadat peklo, a Čechov tam nechtěl žít ani za milion rublů.)

Po pravé straně, za železniční tratí, se rýsují kužely gobustánských skal. Rostlinstvo je tady jen sporadické, stepní – řídká tráva, křoviny, stepní bodláky. Podél silnice se pasou skupinky bílých, šedivých, hnědých a černých beranů.

Půda a vše, co z ní vyrůstá, je červenohnědé, spálené sluncem, zaprášené. Barvy se rozjasní až v okolí Saljan, kde se řeka Kura vlévá do moře. Na zářivou zeleň si musíte počkat tři sta kilometrů, až k vesnici Talyš u hranice s Íránem. (Na hranici s Gruzíí je to dvakrát tak daleko – v Alatu musíte odbočit na západ, projet Kuro-arakskou nížinou a překonat boční pásmo Malého Kavkazu.) Dnes nejedeme tak daleko, jen něco přes dvacet, maximálně třicet kilometrů od Baku.

„Gruzie a Arménie udržovaly přes Černé moře a Anatolii kontakty se starověkou Evropou, a později s Byzancí,“ psal Ryszard Kapuściński v knize *Kyrgyz sesedá z koně*. „Odtamtud přejaly křesťanství, které se na jejich území postavilo expanzi islámu. Působení Evropy na Ázerbájdžán je jen slabé a nanejvýš drhotné. Mezi Evropou a Ázerbájdžánem se tyčí hráz Kavkazu a Arménské vysočiny. Naopak na východě přechází Ázerbájdžán v nížiny, je snadno dostupný a otevřený. Ázerbájdžán je předpolím Střední Asie.“

Kerim na nás čekal ve své staříčké ladě – tak otřískané, že s ní nesměl vyjíždět na silnice. Autu chyběla světla i zrcátka, místo zadního skla mělo kus překližky a to přední, na několika místech rozbité, sotva drželo na místě. Zkřížená kola po sobě v písku zanechávala klikatiny, jako by tamtudy projel peloton opilých cyklistů. Ani ten nejzkorumpovanější policista by takový krám na silnici nepustil, a Kerim ostatně na úplatek ani neměl. Jezdil s tou ladou ke křižovatce a pak čekal na příležitost. Někdy vozil v autě pár pytlů uhlí nebo několik ovcí, ale taky jen od silnice domů nebo z domova k silnici.

Vydali jsme se za ním. Cesta stoupala mírnými zákrutami do nitra gobustánských skal a brzy jsme pobřeží ztratili z očí. Upřímně řečeno, skály to nejsou vysoké, v této části mají nanejvýš tři sta, čtyři sta metrů, teprve dál na západ dosahují větších výšek. V odpoledním slunci připomínaly dekorace, kýčovitou scénu k filmu o dobytí Měsíce nebo o životě na Marsu. V těchto horách totiž kromě samotných skal, pokrytých stále řidší travou, a cesty, po které jsme jeli, nebylo nic, ani zakrnělý stromek, ani větší balvan. Dokonce ani stopy po člověku. Zdálo se, že ani ptáci tady nelétají! Věděl jsem, že je to jen dojem. V trávě se určitě svíjely zmije a spousta hmyzu, pár kilometrů odsud byl přístav, rafinerie a silnice spojující Baku s Teheránem a Tbilisi. Mobilní telefon fungoval. Intuitivně jsem přesto zkontroloval, zda máme plnou nádrž a vodu na pití.

Všechno kvůli těm kuželům. Polovinu zdejších hor tvoří spící vulkány. Jejich spánek není hluboký, připomíná nervózní podřimování. Nedaleko odsud jsou sopky aktivní non-stop – každou chvíli chrlí studené bahno páchnoucí po železe. Jsou vysoké pár metrů, ale najdou se mezi nimi i mikroskopické, několikacentimetrové sopečky, v podstatě jen dírky v zemi, z nichž vychází blátivá pěna. Největší sopky dokážou vyvrhnout sloup bahna vysoký stovky metrů. Ty se naštěstí probouzejí jen jednou za pár let, některé i po desetiletích.

Je to stará země. V nedalekých jeskyních se našlo mnoho nástěnných maleb starých nejméně několik tisíc let. Thor Heyerdahl, který věřil v dávné kontakty mezi Kavkazem a Skandinávií, v nich spatřoval lodě připomínající vikingské drakkary.

Několik kilometrů od jeskyní se v horách skrývá pir Gara-atli (Černý jezdec). *Pir* je posvátné místo, lidový svatostánek, nejčastěji hrobka svatého muže (v Íránu je pir uctíváný šedovousý stařec), ale například v piru na ostrově Artom uctívají meteorit, v jiném, kousek od Sabirabadu, zmiji, a nedaleko Nabranu, krok od módních letovisek Green Village a Cardinal, jepirem shluk stromů. Tajemný Černý jezdec, pochovaný v přírodní skalní kryptě (podezděný hrob byste měli třikrát obejít), byl určitě poustevník, nebo možná súfijský šejch či místní Robin Hood. Velký člověk, silný pir, řekl mi muž, který se o hrob stará. Kdy žil? Před třemi sty lety, nebo možná před tisícem. Narazil jsem na něj náhodou, zaujala mě cesta vedoucí přes skalní rumiště. Končila právě u piru. Strážce hrobu mi ještě řekl, že musím hodit kamenem na nedalekou skálu – pokud se zastaví na některém ze zlomů, bude má prosba vyslyšena. Hodil jsem, ale kámen spadl až dolů a nic si nedělal z narychlo vymyšleného přání.

V jiné části gobustánských skal, kde nežijí žádní lidé, v údolí obklopeném sopkami, jež samo připomíná obrovský kráter, leží hřbitov Sofi Hamid. Říká se, že po smrti bylo Hamidovo tělo posazeno na velblouda a poté pochováno v místě, kde se zvíře zastavilo. Taková byla vůle zemřelého. Stalo se to dávno, před třemi sty, možná tisíci lety. Vedle Hamidovy mohyly byla postavena socha velblouda a kolem vyrostl hřbitov. Každý chtěl ležet vedle svatého muže, aby měl blíž do ráje. Nejstarší z tisíců hrobů už dávno zarostly travou, na novějších se dochovaly zbytky arabských nápisů; ty ještě novější mají nápisy v cyrilici a jsou pomalované zářivými barvami, které po desetiletí nevyblednou. Tu a tam jsou na nich vyryté předměty spojené s mrtvým: hrobku šenkýře zdobí samovar, hrobku řidiče nákladní

automobil. Na čerstvých hrobech převažuje latinka, pomalu se vrací i arabština.

V noci jsou z hřbitova Sofi Hamid vidět světla Sangačalu – supermoderního terminálu společnosti BP, z něhož vede několik ropovodů a plynovodů, jimiž proudí kaspická ropa a zemní plyn směrem k Černému a Středozemnímu moři.

Naše cesta se několikrát větvila; odbočky se někdy opět spojovaly, ale jindy mizela druhá cesta beze stopy za nejbližším kopcem. Kerim měl pravdu – bez průvodce bych sem netrefil. Další zatáčka nás dovedla na nevelkou planinu. Na jejím okraji, před pásem dalších kopců, se krčilo nuzné hospodářství. Byli jsme na místě.

Domek z neomítnutých cihel připomínal přístřešek na auto a mohly v něm být dvě, maximálně tři místnůstky. Střecha z vlnitého plechu výrazně přesahovala jeho okraje a zakrývala i část dvorku, ze strany kopců ohrazeného zídou. Tam byla letní kuchyně a jídelna. Na jedné ze skříněk stála puštěná televize poháněná proudem z generátoru. Bylo zřejmé, že život se odehrává tady, na dvoře. Celek doplňovala garáž sousedící s kuchyní.

Všechno vonělo provizorností a dočasností. Usedlost připomínala cikánský tábor neustále připravený vydat se na cestu – stačilo sundat střechu, složit cihly a všechno harampádí hodit na korbu nákladáku.

Nebylo pochyb, že tady žijí uprchlíci. Uprchlík vždy věří, že se v novém místě ocitl omylem, jen na okamžik, dokud se všechno neuklidní a nevyjasní. Žije dočasností, ze dne na den. Nezapouští kořeny. Šetří si síly na návrat a znovuvybudování opravdového života tam, ve ztraceném ráji.

Kerim byl skutečně uprchlík, respektive přesídlenec – uprchlík utíká z jiné země, přesídlenec se pohybuje v hranicích své vlasti. Mezinárodní humanitární právo považuje první kategorii za ohroženější, uprchlíci mají právo na azyl a pomoc na základě

Ženevské úmluvy z roku 1951 a Newyorského protokolu z roku 1967. Naopak o přesídlenec by se měl postarat jejich vlastní stát.

V Ázerbájdžánu není uprchlíků mnoho. Z Arménie sem přišel jen málokdo. Většina ze stovek tisíc lidí vyhnaných z domovů na začátku devadesátých let během konfliktu s Armény o Náhorní Karabach žila právě v Karabachu nebo okolí, v Agdamu, Fizuli, Kelbadžaru, Zangilanu, Džebailu a Gubadli – na území obsazeném a okupovaném arménskými jednotkami, avšak z právního hlediska patřícím Ázerbájdžánu. Je to celá armáda, každý desátý Ázerbájdžánec je přesídlencem.

Mnozí z nich se usadili v Bejlaganu, Imišli, Agdžabadi a Bardě – hlavně co nejbliž míst, kde se narodili. Bydleli ve stanech, železničních vagonech a chatrčích narychlo postavených z plechu a překližky. Jen aby vydrželi do jara, do léta, do podzimu, jen aby přečkali ještě jednu zimu. Bydlení ve městě, stálé zaměstnání, jakákoli stabilizace – to bylo podezřelé, zavánělo zradou, a zcela jistě poraženectvím. Za pár měsíců, za půl roku, maximálně za rok se přece vrátíme a všechno bude jako dřív!

Vládě to vyhovovalo. Zahraničním delegacím ukazovali stanové městečko v okolí Sabirabadu, slumy nedaleko Saatly tonoucí ve věčném blátě, železniční vlečku v Imišli, kde na jednu rodinu připadalo půl dobytčího vagonu, zatímco na kolejích kolem vagonů byl v klecích držen živý inventář. Tábory byly do očí, byly potvrzením ázerbájdžánské křivdy. Až po několika letech začala vláda budovat první osady nahrazující provizorium – měly vlastní školu, mešitu a klub. Byla v nich tekoucí voda a normální proud namísto nelegálních přípojek, opravdu, čestné slovo, přísahám. V těchto osadách měla každá rodina vlastní domek a kousek půdy, takže si některý z tamějších obyvatel možná pomyslel, že už odsud neodejde.

Část utečenců se usadila v Baku. Nejdřív vzbuzovali soucit, později začali tamější obyvatele rozčilovat. Minuly roky, a oni zůstávají jako výčitka svědomí. Beze studu vystavují na odiv své

neštěstí! Nelze je přehlédnout, právě jim patří obludné paneláky uprostřed města, neustále ověšené sušícím se prádlem a v noci osvětlené množstvím stowattových žárovek, protože přesídlenci nemusí platit za proud. Sídliště tonou v odpadcích a rozpadají se – tu odpadne balkon, tam se utrhne kousek střechy. Nikdo nic neopravuje. Proč by se měli starat o něco, co není jejich. Jako by se obyvatelé mstili za svůj osud na věcech.

Říká se, že vláda tam konečně udělá pořádek, nechá zbourat uprchlické enklávy a lidem dá bydlení – kdo se pak ale bude chtít vrátit do Karabachu, až se Ázerbájdžánci s Armény konečně dohodnou?

Když jsme vystupovali z auta, rozštěkal se velký pes, takže Kerimovu rodinu, která nás přišla přivítat, jsme vůbec neslyšeli. Nakonec přestal, ale pro změnu se ozvaly slepice uvězněné v kleci. Nedaleko bečely ovce.

„To je můj ranč,“ zasmál se Kerim. „Tady jsem svobodný, nikdo mi neříká, co mám dělat. Do města to mám hodinu, hodinu a půl.“

Kerim byl novinář, psal o lidských právech. Působil také v několika nevládních organizacích – jedna bojovala proti diskriminaci přesídlenců, jiná se dožadovala mírového řešení konfliktu v Karabachu, další se věnovala nadané mládeži. Čas od času vypracovával expertizy pro zástupce OBSE a Rady Evropy v Baku. Upřímně řečeno, jenom to mu vynášelo peníze.

Dokud byly děti malé, nějak vyžili. Pak začaly chodit do školy a bylo stále těžší vyjít s penězi. Nakonec si Kerim zařídil půjčku a koupil stádo jehňat – páslo se kolem domu, nic ho to nestálo. Investice už se mu vrátila. Jednou tudy procházel jistý člověk na cestě k piru a vzal si dva berany, aby je podřízl a snědl jako oběť. Tak mu chutnali, že Kerima doporučil svým známým. Další objednávky se jen hrnuly.

„Teď je ze mě farmář!“ Kerim měl radost z toho, jak si dokázal poradit.

Stůl stál na čerstvém vzduchu, kousek od domu, mezi záhony se zeleninou a keři plané růže. Nedaleko odsud tekla potůček, určitě jediný v celém okolí. Vedla od něj promyšlená síť kanálků zavlažujících jednotlivé záhony. Pahorky chránily zahradu před větrem, z nejvyššího z nich bylo vidět moře.

Netuším, jak se mu podařilo vykouzlit takový zázrak. Vyžadovalo to roky práce a spoustu lásky. To znamená, že tady Kerim musel zapustit kořeny.

Nejstarší Kerimova dcera přinesla vodu ve džbánu, abychom si mohli umýt ruce, jeho manželka nám podala ručníky. Jako ve východní pohádce.

Kerim zavrtěl hlavou:

„V Šuši jsme hosty vítali jinak.“

Karabach se dříve či později objevil v každém rozhovoru, nedalo se mu uniknout. Byl rok 2007 – dvacet let od prvních konfliktů, patnáct od vypuknutí války a třináct od uzavření příměří, které nic nevyřešilo. Už třináct let žila země v provizoriu.

O Karabachu byly složeny tisíce písní, napsány stovky knih a natočeny desítky filmů. Jednou jsem chtěl najít alespoň jedno číslo jakýchkoli ázerbájdžánských novin, v němž by nebyla ani zmínka o Karabachu nebo narážka na něj – nepodařilo se mi to.

V domě přesídlenců vyznívala jiná témata jaksi nepatřičně.

Ze Šuši, kde bylo přijímání hostů formou umění, se Kerim dostal na Ålandy. Odjel tam se skupinou ázerbájdžánských expertů. Učili se, jak Evropa přistupuje k národnostním menšinám a v čem spočívá autonomie. Organizace, která jejich cestu financovala, pozvala také arménskou delegaci. Na konci pobytu se Ázerbájdžánec zeptal Arména: „Nechtěli byste žít taky tak?“

„Vy ale nejste Fini,“ odpověděl Armén.

„A vy snad jste Švédi?“ odsekl ten první.

„Vidíš, máme s Armény hodně společného. Ani netušíš kolik,“ shrnul příběh Kerim.

„Jak jim vůbec můžeš podat ruku?!“ vybuchl znenadále Kerimův bratr Arzuman, který do té doby seděl mlčky. „Všechno nám sebrali, vykrmili se naší krví jako pijavice, a ty si s nimi trajdáš po Evropě. Stydím se za tebe, rozumíš?!“

Museli se hádat nejmíň stokrát. Arzuman nechápal, proč by měli s Armény mluvit.

„Kdybych nějakého z těch hadů potkal, zakroutil bych mu krkem, takhle,“ zasyčel.

Nebydli spolu, Arzuman s manželkou a dětmi se usadil v domě poblíž rafinerie, několik let tam dělal hlídače, ale nedávno přijal šéf na jeho místo svého krajana. Od té doby se Arzuman nechal v okolí najímat jako pastevec. Nebýt Arménů, staral by se o otcův sad u Šuši, žil by jako perský šáh a měl by vystaráno.

„Víš, proč nás jejich prezident Kočarjan tak nenávidí? Protože je to nemanželský syn Ázerbájdžánce a teď se mstí na celém našem národu!“ Arzuman zopakoval drb, který už nějakou dobu kroužil po Baku. Neochvějně v něj věřil. Baku je rájem pro mýtomany, ty nejkrkolomnější teorie tam mají zástupy vyznavačů.

Arzuman a Kerim byli rodni bratři, ale lišili se ve všem.

Arzuman chodil do třídy, kde se učilo v ázerbájdžánštině. Vyrostl na klasicích Orientu: Firdausím, Háfizovi, Omaru Chajjámovi, Nizámím, Nasimim, Chákáním. Kerim chodil do stejné školy, ale do ruské třídy – četl Čechova, Dostojevského, Lermontova a Puškina, ale v ruských překladech i Shakespeara, Danta, Goetha a Rimbauda.

Arzuman byl fatalista, zatímco Kerim přistupoval k životu jako k matematickému úkolu, který musí vyřešit.

Arzuman dokázal hodiny vyprávět o pádišázích, východních princeznách, krutém Starci z hor a mazaném Nasredínu Hodžovi. Kerim psával básně; ještě na škole vyhrál literární soutěž a později u sebe neustále nosil sešitek, do kterého si zapiso-

val nápady. Měl rád poezii Rasula Rzy, který učil, že by člověk měl žít tak, aby svojí osobou zabíral co nejméně místa, ale po jeho smrti aby všichni pocítili prázdnotu.

Měli dokonce trochu odlišnou barvu pleti – Arzuman byl výrazně tmavší.

Setmělo se a nás ovládla blaženost. Pili jsme čaj a jedli sladkosti, bratři už se nehádali, Arméni byli načas zapomenuti. Přišla Arzumanova chvíle:

„Jistá žena přijala na noc skupinu pocestných,“ začal. „Pojďte dál, velbloudí moji – zvala je. Nakrmila je a pak jim přichystala lůžka. Spěte dobře, má jehňátka – řekla na dobrou noc. Druhého dne se s nimi rozloučila slovy: Šťastnou cestu, moji muzikanti! Jeden z pocestných se zeptal, proč je tak zvláště oslovuje. Žena odpověděla: Večer jste pro mne byli velbloudi, protože každý host je výjimečný a velký jako velbloud. Pak jste byli jehňaty, protože jste se ocitli v mém domě, kde jsem paní. A teď jste muzikanti, protože odcházíte do světa a budete chválit naše městečko.“

Takové příběhy museli vyprávět hosté karavansaraje stojícího u silnice na Teherán, pár kilometrů před sangačalským terminálem. Karavansaraj pochází ze čtrnáctého století, nedaleko se dochovaly *ovdan*, podzemní nádrž na vodu, a *develik*, stáj pro velbloudy.

Měl jsem pocit, že hranice mezi Asií a Evropou vede tudy, že prochází naším stolem a rozděluje Kerimovu rodinu napůl. Arzuman patřil do světa Orientu, zatímco Kerim byl člověkem Západu. Určitě nad tím nikdy nepřemýšleli. Rozhodla náhoda, možná volba té a ne jiné školní třídy, nebo snad nějaký charakterový rys či povaha.

Román *Alí a Nino* Kurbanda Saida začíná hodinou zeměpisu:

„Na severu, na jihu a na západě je Evropa obklopena moři. Severní ledové moře, Středozemní moře a Atlantský oceán tvoří

přírozenou hranici tohoto kontinentu. Za nejsevernější místo Evropy považuje věda ostrov Magerøy, za nejjižnější výběžek ostrov Krétu a za nejzápadnější souostroví Dunmore Head. Východní hranice Evropy se táhne ruskou carskou říší podél Uralu, protíná Kaspické moře a pak prochází Zakavkazskem. V tomto případě věda ještě neřekla poslední slovo. Zatímco někteří vědci zastávají názor, že oblast na jihu od pohoří Kavkazu patří k Asii, míní jiní, zvláště v souvislosti s kulturním vývojem Zakavkazska, že i toto území je třeba považovat za součást Evropy. A tak tedy, milí studenti, záleží do jisté míry na vašem přístupu, zda naše město bude náležet k pokrokové Evropě, nebo k zaostalé Asii.¹

Profesor se samolibě usmál. Čtyřiceti žákům třetí třídy carského ruského humanistického gymnázia v Baku, Zakavkazsko, se z hlubin vědění a tíhy odpovědnosti zatajil dech.

Chvilí jsme všichni mlčeli, my – to bylo třicet muslimů, čtyři Arméni, dva Poláci, tři sektáři a jeden Rus. Pak v poslední lavici zvedl ruku Mehmed Hajdar a prohlásil:

„Prosím, pane profesore, my bychom raději zůstali v Asii.“

[...]

Profesor Sanin rozmrzele mlčel. Jeho povinností bylo vychovávat ze studentů dobré Evropany.²

Deníky z Baku (1)

13. března 2005

Dobrá, vyvážená reportáž Adama Rogaly na stanici TVN. Rogala byl v Ázerbájdžánu týden; neomezil se jen na Baku, projel i venkov a navštívil dokonce Naftové kameny. Podařilo se mu získat ukázky ze starých filmových týdeníků, v nichž ropa prýští k nebi z primitivních dřevěných vrtných věží.

Dva hrdinové reportáže – nezaměstnaný muž a ministr kultury Polad Bülbüloğlu – říkají totéž: že ze Západu přichází zkaženost a nevázanost a to se musí nějak zastavit, protože Ázerbájdžán má jiné hodnoty (nezaměstnaný muž řekl, že „na Západě chodí lidé nazí“).

Tak nás tady vnímají – prizmatem těch nejhorších filmů, levné zábavy a podradných televizních kanálů.

A jak pohlížíme my na jejich svět?

9. listopadu 2006

Už poněkolkáté jsem navštívil Muzeum koberců. Chodím sem rád. Dějiny koberců prozradí mnohé o osudech různých národů a kultur.

Na Západě byl koberec dlouho symbolem přepychu, luxusem, který si mohli dovolit jen nemnozí. Měl lahodit oku, vytvářet atmosféru, svědčit o vysokém statusu svého majitele.

Na Východě, v domovině koberců, to byl především kus nábytku – nejdůležitější, a někdy jediný v domě. Plnil funkci postele, židle i stolu. Majetný řemeslník či obchodník si mohl dovolit dražší a kvalitnější koberec, ale usedal a spal na něm stejně jako pastýř na plstěné dece kdesi v salaši. V Ázerbájdžánu (a ne-

jen tady) byly dřív tkány i nejrůznější další předměty každodenního užitku: tlumoky, cestovní tašky, bedny na ložní prádlo a oblečení (připomínající naše truhly), a dokonce police na drobné domácí předměty. Byly lehčí a praktičtější než dřevěné, sloužily lidem, kteří se neustále přemisťovali, mnohdy kočovným nebo polokočovným způsobem. Dřevo bylo navíc drahé. I Orient samozřejmě znal ozdobné tkaniny (slavné perské koberce!), ty ale visely na zdi, neležely na podlaze.

U vchodu do východního domu se zouvaly boty – lidé přeci nemohli šlapat v botách po povlečení nebo po ubruse! I dnes si je mnozí zouvají, a to i ve městech, kde už nikdo nespí ani nejí na koberci. Je to téměř reflex. Zásadně bez obuvi vstupujeme do mešity – Božího domu. V mešitách nejsou lavice, ale celá podlaha je pokryta koberci. V chudších svatyních alespoň jejich levnější nápodobou.

V západních domech se boty nezouvaly, protože k sezení sloužily lavice a židle – po podlaze se jen chodilo. Koberec, pokud v domě vůbec byl, visel na zdi (například arraské koberce nebo malované koltríny, později nahrazené tapetami).

Situace, která je dnes v mnoha domácnostech na Východě i na Západě běžná, kdy koberec leží na podlaze a na něm stojí stůl se židlemi, to je ve skutečnosti kulturní mix, spojení dvou tradic či životních stylů. Kondominium dvou civilizací.

23. října 2003

Dočetl jsem román *Alí a Nino* Kuršana Saida.

Alí a Nino, to je na jednu stranu orientální verze *Romea a Julie*: základem příběhu je milostný vztah ázerbájdžánského muslima Alíchána Šírvánšira a gruzínské křesťanky Nino Kiphiani a jejich krátké manželství zakončené smrtí Alího při obraně nezávislého Ázerbájdžánu ohroženého bolševiky. Z druhé strany je to patrně první moderní příběh o střetu civilizací a jeho důsledcích.

Hlavní hrdinové jsou vzdělaní lidé, kteří studovali na ruských gymnáziích v Baku, pocházejí ze zámožných a osvícených rodin, vyrůstali ve stejném městě. Přesto zůstává Alí dítětem Asie, zatímco Nino je Evropankou. Sřet civilizací se projevuje v jejich každodenním životě, například v podobě procesí bičujících se mužů na svátek *ašúrá* v Teheránu, které Nino považuje za odporné a k němuž se jako zhypnotizovaný připojuje Alí, nebo na diplomatické recepci v Baku, kde je ve svém živlu naopak Nino, zatímco Alí pozoruje západní hosty zahleděné na odhalená ramena jeho ženy a pociťuje rozpaky a odpor. Postavení ženy v rodině a společnosti (které se v zemích Orientu a na Západě zásadně liší), jiné chápání manželství, jiná etika – to jsou témata, která se v knize objevují v řadě scén a epizod.

Autor románu se narodil v Baku a zůstal člověkem Východu, ačkoli celý svůj dospělý život strávil na Západě a psal německy (první vydání *Alího a Nino* vyšlo ve Vídni v roce 1937). Byl to takový „anti-Kipling“ – Rudyard Kipling, narozený v Bombaji, patřil i se svým slavným „Oh, East is East, and West is West“ (Východ je Východ, a Západ je Západ) plně do západního světa.

Imámová vnučka

Druhého dne si nic nepamatovala, ani jak se úředník z radnice ptal Pierra, zda si ji chce vzít, a ten horlivě přitakal, ani jak ona sama po chvíli vyslovila onu standardní formulku. Dokonce ani to, jak podepsali svatební protokol. Nevzpomínala si na oběd, který Pierre zařídil v jejich oblíbené hospůdce, na procházku podél Seiny ani na gratulace. Až když jim fotograf – Pierrův kamarád ze střední školy – přinesl čerstvě vyvolané fotky, uvěřila, že se opravdu vdala.

Nevěstou byla ona sama, Gulnara, dvacetiosmiletá Ázerbájdžanka s olivovou pletí a černými vlasy. Všichni o ní říkají, že je krásná – už dávno zjistila, že na muže umí udělat dojem. Ve třídě byla vždycky nejlepší, absolvovala Sorbonnu a začala dělat doktorát. Kromě toho je také sejídkka, vnučka imáma z nachičevanské mešity a zrádkyně – rodiny, tradice, vlasti. Od včerejška manželka Francouze a obyvatelka nejkrásnějšího města na světě.

Už jen za to, jak vypadala, za vysoko vyčesané vlasy a jednoduché šaty v barvě écru ozdobené jen šálem, by byla pořádně vyplísňená. V její zemi by měl svatební oděv ohromovat všechny smysly, měl by zářit masivním zlatem náhrdelníků, náušnic a broží, vlnit se záplavou flitrů a nařasených krajek, cinkat desítkami náramků, povlávat bohatstvím volánů. Jinak by byla nevěsta nedůstojná a vyzývavá, urazilo by to ženicha i jeho rodinu, a také všechny hosty. Když Gulnara přijela do Evropy poprvé, byla překvapená, že to, co je na Východě považováno za kánon krásy, nazývají na Západě kýčem. Na Východě je elegancí přemíra, zatímco tady umírněnost – napadlo ji, a dokonce ji to pobavilo.

Postupem času si na jednoduchost a askezi zvykla, ačkoli na vlastní svatbě toužila po něčem zdobnějším. Všechno ale zařizovali tak rychle, že neměla na výběr, musela vzít zavděk prvním modelem, který jí padl. Stokrát horším hříchem byl fakt, že se provdala bez souhlasu, a tím nejhorším, že si vzala nemuslima a ne-Ázerbájdžance.

Jedním uchem poslouchala Pierra chválícího její včerejší *extérieur* a spřádajícího plány na nejbližších sto let a pokoušela se uspořádat svůj život. Už to měla za sebou, vybrala si, skončí její schizofrenie, převlékání kůže při každém letu z Paříže do Baku a z Baku do Paříže, neustálá sebekontrola, aby neudělala nějakou hloupost. Toužila po znovuzískání klidu, o který přišla před mnoha měsíci, když to všechno začalo, ale prozatím necítila úlevu, jen smutek. Teď už nebylo návratu, spálila mosty, zabouchla dveře za tamějším světem. Věděla, že se do Ázerbájdžánu nevrátí, a pokud se tam někdy odváží přiletět, aby se viděla s matkou a sestrami, bude se celou dobu rozhlížet, jestli ji nikdo nepoznal, bude se prosmýkat bočními uličkami, bude se vyhýbat bulvárům a náměstím a odvracet tvář v metru či maršrutce. Kdyby potkala některého ze svých početných bratranců nebo vzdálených příbuzných, mohl by jí plivnout do obličeje nebo ji i zabít – a určitě by měl důvod.

„Pocházíš z rodu sejídů, potomků Proroka,“ sdělil jí otec, když se chtěla spolu se svojí nejlepšší kamarádkou zapsat do baletní školy a řekla o tomto nápadu rodičům. Otec nechťel souhlasit, a když naléhala, vzal ji na dlouhou procházku. Vždy ji bral vážně, i když byla ještě malé děcko; objasňoval, proč se má chovat tak, a ne jinak, trpělivě jí vysvětloval svět kolem. Byl inženýr, ale četl hodně beletrie, předplácel si týdeníky a *tolstye žurnaly*, zajímal se o historii. „Sejídka by neměla metat kozelce,“ říkal jí tehdy. „Nepatříme jen sami sobě, jsme součástí určité rodiny, klanu, národa. Naši příbuzní pomáhají nám a my pomáháme

jim, v tom tkví naše síla. Nemůžeme si navzájem působit nepříjemnosti. Musíme jít příkladem všem šiitům.“

Moc tomu nerozuměla. Pochopila ale, že má spoustu povinností a jen málo práv. Nesměla drze odpovědět ani se lajdácky obléct, nemohla být ani trochu vrtošivá – znectila by svůj rod (to jí kdysi řekla nejstarší otcova sestra, teta Wálida, které potajmu říkala Válenda). Brzy jí došlo, že nikdo, možná s výjimkou otce, v ní nevidí skutečnou Gulnaru – holčičku, a potom dospívající dívku, která má své vlastní radosti a strasti, zájmy a emoce, svůj život. Pohlíželi na ni jako na vnučku bohabojného Mirmameda, který studoval Korán v an-Nadžafu, posvátném šiitském městě, a žil v Nachičevanské republice, kde působil jako imám v mešitě.

Později se dozvěděla, že se její otec dopustil mezaliance. On i její matka studovali na univerzitách v Baku, on přijel z Nachičevanu, ona z Karabachu, poznali se přes společné známé. Vzali se rychle, jejich manželství nemělo mít dlouhého trvání, rodina otci hrozila, že ho vydědí – už pro něj měli jinou nevěstu, ale on si trval na svém. Matka neměla věno a nosila šaty na ramínkách. V Karabachu se tak ženy oblékaly, o Baku ani nemluvě, ale v *této* rodině něco takového nepřicházelo v úvahu. Teta Wálida by se nejraději zahalila do čádu, ale bála se KGB. Dědeček s otcem několik let nemluvil. Otec byl pod neustálou kontrolou. Baletní škola by se stala posledním hřebíčkem do rakve.

Dědečka poznala poprvé, když jí bylo devět nebo deset. Na celé léto odjeli do Nachičevanu; bydleli v obrovském domě, kde bylo od rána do noci plno lidí a první dny si Gulnara myslela, že to jsou všechno příbuzní – vzdálení bratraci, neznámé manželky strýců, děti vzdálených příbuzných. Zeptala se na to otce.

„Oni pomáhají,“ odpověděl lakonicky. „Tvůj dědeček je velmi, velmi vážený člověk, žijoucí svatý. Lidé sem chodí, aby mu pro-

kázali úctu a získali si jeho přízeň. Ženy uklízejí, perou a vaří, muži se starají o zahradu a opravují, co se rozbije.“

„Služebnictvo?!“ uniklo Gulnare staromódní slovo, které znala z čítanky. Věděla už, že v dávných dobách nutili zlí pánové lid, aby pro ně pracoval. Ale teď, když člověk létá do vesmíru a všechny děti chodí do školy, už služebnictvo neexistuje, stejně jako neexistují králové a císaři...

„To vůbec neříkej!“ Otec zrudl. „Oni sami chtějí pomáhat. Nikdy, ale opravdu nikdy nesmíš nikomu říct, co jsi tady viděla. Jestli to někomu řekneš, půjdu do vězení a ty do nápravného ústavu!“

Dědečkovi Gulnary táhlo na osmdesátku, ale byl v dobré kondici: vysoký kostnatý stařec s úspornými pohyby, málomluvný, s neodmyslitelnou perziánovou čepicí. Ráno odcházel do mešity a po poledni přijímal hosty. Řada z nich přicházela zdaleka, prosili o radu a požehnání, mnohdy i o almužnu. Někdy se ptali, zda si mají koupit automobil nebo navštívit nemocnici. Rozhodnutí záviselo na jeho odpovědi. O dům se starala teta Wálida, to ona usměrňovala hosty a organizovala „služebnictvo“. Nikdy se nevдалa. Dědeček si od ní údajně nechával v obtížných záležitostech radit.

Za ony dva měsíce mluvila Gulnara s dědečkem dvakrát nebo třikrát. Ptal se, jak se jí daří ve škole, a nabádal, aby poslouchala otce. Když se loučili, silně ji objal a řekl, že jí věří.

O tom, co v Nachičevanu viděla, nikomu neřekla. Nevyprávěla ani o tom, že se doma modlí, že tajně navštěvují mešitu a že otec poslouchá zahraniční rozhlasové stanice. Nemluvila ani o spoustě dalších věcí.

Když byla ve druhém ročníku germanistiky, její otec zemřel. Když chodila do třetího ročníku, odešel dědeček. Zatímco onu první smrt – náhlou, naprosto nečekanou – dlouhé měsíce od-

stonala, druhou přijala jako přirozený běh věcí. Netušila, jak zásadně ovlivní její život.

Hlavou klanu se stala teta Wálida. Samozřejmě se nekonalo žádné setkání, nedošlo na žádné hlasování. Všichni věděli, že byla dědečkovi nejbliž. Kdyby měl dědeček pochybnosti, zanechal by po sobě pokyny, jak postupovat.

Tetina pozornost se zaměřila na osiřelou Gulnařinu rodinu. V domácnosti zůstaly jen samé ženy – matka a tři dcery. Všechny tři už studovaly a teta se bála, že bez mužského dohledu se zkaží, sejdou na scestí.

Na univerzitě se začali, jakoby náhodou, objevovat Gulnařini vzdálení bratřenci. Jeden přišel vyřídit pozdravy od souseda, kterého potkávala každé ráno, když šla na přednášky („Šel jsem zrovna kolem, chtěl jsem ti udělat radost“), druhý nutně potřeboval vypůjčit *Dějiny Ázerbájdžánu* a napadlo ho, že bude mít všechny tři díly určitě s sebou. Jednou ji před vchodem zastavil neznámý mladík. S úsměvem se zeptal, jestli by s ním nešla na kávu. Po vteřině si uvědomila, že ho viděla v Nachičevanu, byl to syn jedné z dědečkových „služebných“. Rychle se otočila a odešla. Bála se, že ji pozorují. Ještě vteřinu a budou si myslet, že je „lehká“, protože se dává do hovoru s cizím mužem. Nedej bože, aby se s ním opravdu domluvila. Nikdo slušný by si ji pak nevzal a její matce by do konce života připomínali, že ji špatně vychovala. Od té doby se dokonce i během přestávek držela skupiny svých kamarádek.

Ani doma ale neměla klid. Několikrát do měsíce, vždy chvilku po osmé hodině večer, zaťukal u jejich dveří otcův známý z Nachičevanu a přinesl tu dopis, tu sklenici povidel, kterou posílá jakýsi příbuzný, a už na prahu se rozhlížel po bytě a vyptával se na „holčičky“. Poslušně se ukázaly, slušné dívky musí být přece v takovou hodinu doma. Gulnaru napadlo, že si někdo jednu z nich vyhlédl jako budoucí manželku pro svého syna a poprosil tohoto známého, aby zjistil, zda se chovají slušně.

Když se však v závěsu za známým neobjevil žádný dohazovač, řekla si, že jde nejspíš o preventivní akci tety Váleny.

Když jí bylo nabídnuto roční stipendium ve Francii, nezaradovala se. Říkala si, že teta s tím nikdy nebude souhlasit, a matka sama nerozhodne. Dřív byl problémem i týdenní jazykový kurz v Zagulbě – měla jet celá jejich skupina, ale nakonec se přihlásilo jen pět chlapců. Dívky rodiče nepustili, takže museli kurz zrušit. Řekla o všem matce, ta se tajemně usmála a řekla:

„Nech to na mně.“

Gulnara se nikdy nedozvěděla, čím matka tetu přesvědčila. Klan měl svá tajemství. O pár měsíců později přistála na letišti Charlese de Gaulla.

Návštěva, jako vždy neohlášená, je překvapila uprostřed chaotického vítání. Gulnara se do Baku vrátila teprve včera a teď se spolu se sestrami smály, prohlížely si fotografie, které pořizovala spolu se svým francouzským známým, a po políčkách rozmísťovaly drobné dárky, které jim přivezla. Matka vařila pozdní oběd a nakukovala jim přes rameno.

Ve dveřích stála teta Wálida.

„Dobře že ses vrátila, drahoušku, tolik jsi mi chyběla!“ vykokotala ze sebe zadýchaně a objala Gulnaru. Nebyla už nejmladší ani nejhubenější, a Gulnařina rodina bydlela ve čtvrtém patře bez výtahu. „Byla jsem zrovna u doktora. Dozvěděla jsem se, že ses vrátila, a musela jsem tě vidět, sluníčko naše, ty naše chytrá holčičko!“

Teta jezdila do Baku jen zřídka, jednou za několik let, a Gulnaru nejdřív napadlo, že je to zvláštní shoda okolností. Proč si ale tolik všímala jí, zatímco sestry ani matka ji téměř nezajímaly?

„Ukaž se tetě.“ Wálida už seděla v křesle a pozorně si prohlížela neterř stojící před ní. „Zkrásněla jsi v té Paříži, no ano, Francie! Ale hodně jsi zhubla. Ázerbájdžánskou kuchyni nic nenahradí!“ Sáhla do tašky a vytáhla skleničku ořechového

džemu, *spécialité de la maison* nachičevanských hospodyň. „Ochutnej, drahoušku.“

Zůstala u nich na oběd, pak dlouho pily čaj a mluvily o ničem.

„Už půjdu,“ řekla nakonec. „Domluvila jsem se s Farhádem, určitě už čeká dole. Aha, skoro bych zapomněla.“ Otočila se ke Gulnaře a chytila ji za ruku. „Viděla jsem dnes Ajdína. Moc milý chlapec. Mám tě pozdravovat.“

„Ajdin?“ podivila se Gulnara.

„No Ajdin, Ajdin. Syn strýce Jalčina. Copak ho neznáš? Vždyť tvůj dědeček a jeho pradědeček byli bratři!“

„Aha, Ajdin,“ Gulnaře konečně došlo, o koho jde. „Je to ještě dítě.“

„Roky utíkají,“ pronesla významně teta. „Skončil druhý ročník práv. Ještě dva, tři roky a budeme ho muset oženit...“

Gulnaře došlo, o co tetě jde. Chce je dát dohromady, proto přijela.

Dalo se to čekat. Na ázerbájdžánské poměry byla skoro starou pannou, ačkoli ještě nepociťovala tikající hodiny a chtěla dál studovat. Její francouzští vrstevníci se bavili, nikdo z nich nepřemýšlel o založení rodiny. Trochu jim záviděla.

Teta byla známá svou vášní domlouvat manželství. Jako zkušený pěstitel vybírala dvojice – téhle bude dobře s tamtím, té s tím druhým, tomu vybereme ještě nějakou jinou. Pak organizovala veselku, respektive veselky, protože v Ázerbájdžánu se obvykle konají dvě – muži a ženy se baví zvlášť, alespoň v dobrych, zbožných rodinách. Po dědečkově smrti využila svého postavení hlavy klanu a vrhla se do toho po hlavě. Její slovo se stávalo rozkazem, dovedla uskutečnit každý nápad, i když se k sobě mladí vůbec neměli.

Věřila, že je to pro jejich dobro.

Gulnaru neodrazovalo to, že by se měla vdát za bratrance. Věděla, že v Evropě je to zakázané, ale v Ázerbájdžánu k tomu docházelo poměrně často a mělo to své plusy: víš, s kým žiješ,

znáš jeho rodiče, peníze zůstanou v rodině. Stávalo se, že měli novomanželé společného dědečka, ačkoli někteří mullové tvrdili, že je to příliš blízké příbuzenství, a nechťeli v takových případech podepsat *kiabin*, svatební dohodu. Společný pradědeček už ale pochybnosti nebudil. Bratranec nebratranec, podstatné je, co je to za člověka. Gulnara chtěla, aby byl chytrý a hodný a aby se jí alespoň trochu líbil.

„A co s tím Ajdinem, teto?“ zeptala se.

„No nic. Mohli byste se občas sejít, promluvit si. On je tak milý.“

„Samozřejmě, teto, sejdu se s ním a popovídáme si, ale mám malou prosbu.“ Gulnara se lísavě usmála. Najednou ji napadla naprosto bláznivá věc a zkusila hrát vabank. Buď, anebo.

„Copak, drahoušku?“ Teta byla jako mílius.

„Chtěla bych si ještě udělat doktorát, už jsem ho začala psát, v Paříži jsou skvělé podmínky, bude hotový raz dva, uvidíte. S doktorátem určitě získám práci na univerzitě, je to věc prestiže. Zvládnou to za dva roky, maximálně dva a půl. Budu sem jezdit.“

Matka a sestry byly zaskočené stejně jako teta. Gulnara jim nic nenaznačila. Z Paříže odjížděla s pocitem, že už se tam nevrátí, a doktorandské studium, na které se přihlásila na naléhání dvou profesorů, jí ještě před vteřinou připadalo naprosto nereálné. Upřímně řečeno, přemýšlela, jak se z něj vykroutit.

Teta chvíli mlčela, přemýšlela nad odpovědí, a nakonec mávla rukou.

„No co, jeď, jestli chceš. Jen abys to nepřehnala. Pamatuj, studium není všechno, důležitá je i moudrost, srdce a víra v Boha.“

Nikdo to neřekl otevřeně, ale bylo jasné, že Gulnara a její teta uzavřely dohodu: doktorát výměnou za manželství s Ajdinem.

Pierra poznala na konci svého prvního stipendijního pobytu, měli přednášky ve stejné budově, ale dřív se museli mýjet nebo

si jeden druhého v davu studentů nevšimli. Seznámila je společná přítelkyně:

„To je Gulnara, kavkazská carevna, úřední kněžna Baku, Karabachu a Načičevanu.“

„Nachičevanu, když dovolíš.“

„Jistě. A to je Pierre. Pierre, řekni něco o sobě.“

Gulnaře hned padl do oka, byl to vysoký sebejistý blondýn s odzbrojujícím úsměvem a ironickým smyslem pro humor. I ona se mu musela zalíbit, protože ji několikrát doprovodil na kolej, a pak ji odvezl na letiště. V jednu chvíli ji dokonce napadlo, že ona a Pierre... Bylo to však tak absurdní, že tomu nevěnovala pozornost. Když ale opět seděla v letadle do Paříže, pochopila, že se vrací za ním.

Hned po příletu mu zavolala:

„Jsem zpátky.“

Objevil se s náručí plnou květin.

Dali se dohromady.

Nejhorší byly pokaždé první hodiny, než si Gulnara zvykla na změnu prostředí. Kněžna Baku, Karabachu a „Načičevanu“ mizela a na scénu se vracela imámovu vnučka. Z domova pak za-telefonovala Ajdinovi, sešli se, procházeli se po bulváru nebo po Trhové ulici (aby je vidělo celé město), lízali zmrzlinu, pili limonádu a fotografovali se se zálivem za zády. Mohli se spolu ukazovat, byli téměř zasnoubení, teta to rozhlásila mezi příbuznými. Aby však nikoho nepohoršovali, a tak trochu i pro jistotu (však víte, ďábel nikdy nespí), doprovázela je sestra nebo některá z matčinych sestřenic.

Gulnara o Ajdina nestála, ale nemohla mu to říct otevřeně. Zprv by to určitě nepochopil. Žádného mladého muže z Kavkazu nenapadne, že ho dívka nemusí chtít. Od narození byl přeci oblíbencem maminky, babiček, sester, tet i sousedek, tisíckrát mu opakovali, jak je hezký a úžasný – takže jak by ho

mohla nechtít, proč? Zadruhé byla Gulnara dobře vychovaná. A zařetí měla s tetou dohodu. Dohodu, která údajně o ničem dopředu nerozhodovala.

Ajdin se na Gulnaru díval jako na svatý obrázek. Byl docela chytrý, hodný a opravdu milý, ale tak trochu dětský, mdlý, nevýrazný. Neviděla v něm hlavu stáda, jak o sobě v přívalu dobré nálady mluvil její otec. Nejdřív ji rozčiloval, ale pak ji začal bavit – mohla si ho obtočit kolem prstu, v patriarchálním Ázerbájdžánu to tak se svými muži dělá spousta žen. Jednou potkala kamarádku, kterou také provdali za příbuzného. Vyprávěla, že se o ni i o děti stará, a Gulnara to okomentovala slovy: „Máš dobrého muže.“

„Nedělá to z laskavosti. Mohl by si zkusit chovat se ke mně zle. Je to přece bratranec.“

Po dvou týdnech Gulnaru napadlo, že by tímhle způsobem mohla strávit celý život – procházka po bulváru, zmrzlina, limonáda, televize, každý týden návštěva kosmetického salonu, o víkendů nákupy, léto v Mardakanu, děti, manžel pod pantoflem a nezavazující práce, která neuškodí mužskému egu, ideálně ve školství, občas nějaký rodinný drb. Zachvátila ji panika.

„Budeš se muset vrátit.“

„Já vím.“

„Co uděláme?“

„Nevím.“

Doktorát už měla hotový. Obhajoba proběhla bez problémů. Měsíc pak Gulnara zařizovala různé drobné formality a pokoušela si namluvit, že pořád ještě studuje. Nakonec už neměla nic na práci.

Už několik hodin se s Pierrem procházeli po Jardin des Tuileries a fyzicky cítili ubíhající čas. Museli se nějak rozhodnout.

„Pojed' se mnou.“

„Cože?!“

„Poletíme do Baku spolu!“

Pierre o všem věděl, ačkoli spoustu věcí nedokázal pochopit. Naučil se je brát tak, jak jsou, neptal se na smysl či logiku. Věřil Gulnaře a chtěl jí pomoci, cítil však, že jí může maximálně fandit.

„Nejsem si jistý, že je to dobrý nápad.“

„Musíme to zkusit.“

Napadlo ji, že ho představí své matce, všechno jí vysvětlí. Promyslela si dokonce, co jí řekne, ale jak se letadlo přibližovalo k Baku, ztrácela odvahu. Po příletové hale se motala jako uštváný pes. Zlobila se na sebe, že ji mohlo napadnout něco tak hloupého. Klan nebude nikdy souhlasit, sotva přeci tolerovali matku, která byla muslimka a Ázerbájdžánka. Proklejí ji za to, co už udělala, za drzost a neposlušnost, za to, že si začala s cizincem. Budou ji považovat za děvku, couru, kurvu. Stane se z ní stará panna, neustále bude muset poslouchat uštěpačné poznámky, a ani takový hňup jako Ajdin už se na ni nepodívá.

„Jeď do hotelu,“ řekla Pierrovi. „Ozvu se ti.“

Několik dní byla díky dvojnásobné dávce prášků na uklidnění vzornou dcerou a láskyplnou Ajdinovou snoubenkou. Pak se jí konečně podařilo navštívit kamarádku, která měla garsonku ve čtvrti Bailovo, ale žila s rodiči. Bez okolků ji poprosila o klíč. Pak zavolala Pierrovi a nadiktovala mu adresu. V Bailovu ji nikdo neznal, nehrozilo, že je někdo odhalí. Dojela tam maršrutkou a Pierrovi řekla, aby si zavolal taxík.

„Omlouvám se, že jsem tě do toho zatáhla,“ začala. „Bylo to dětinské a zbytečné. Nemůžeme být spolu. Nemůžu to své rodině udělat.“

„Nemiluješ mě.“

„Samozřejmě, že miluju.“

„Tak proč se jim podřizuješ? Odjedeme odsud a vezmeme se.“

„Nic nechápeš. Tohle není Francie. Nemůžu přijít o rodinu.“

„Oni tě zničí. Vdáš se za toho kluka, protože ti to nařídila tetička? To je pokrytectví. Otcové od rodin mají poměr s jinými ženami, mají s nimi dokonce i děti, a všechno je v pořádku, sama jsi to říkala. Hlavně nevypadnout z role.“

„Oni pro mě chtějí to nejlepší, starají se o mě, chrání mě, nikdy mě nenechají v nouzi. Vždycky se na mě můžu spolehnout. A to, co si myslím, je moje soukromá věc, můj kousek svobody.“

Sama tak úplně nevěřila tomu, co říká. Její klan byl konzervativní i na ázerbájdžánské poměry. Byla to zkostnatělá a ustrnulá struktura, stát ve státě. Všichni ti hodní lidé, které milovala a kterých si vážila, byli zapojeni do monstrózního divadla, kde má každý svoji pevně danou roli. Čím déle pobývala zpátky v Ázerbájdžánu, tím jí to přišlo samozřejmější. Nepotkávala tu tolik nešťastných, osamělých a zmrzačených lidí jako ve Francii – i za svobodu se totiž platí. Teď to chtěla co nejrychleji ukončit s Pierrem.

Rozloučili se chladně, jako by tři společně strávené roky nic neznamenal.

Nedokázala ale zapomenout. Zlobila se na sebe, že se do Ajdina nedokáže zamilovat. Zlobila se na matku, že ji tehdy poprvé pustila na Západ, ale především se zlobila na otce. Otec ji naučil myslet a dal jí špatný příklad. Ázerbájdžánské přísloví říká: „Jestli chceš mít klid, buď hluchý, slepý a němý.“ Gulnara to nedokázala a musela se obelhávat pomocí prášků.

Už abych to měla za sebou! Svatební formality už byly vyřízené. Každým dnem se oficiálně zasnoubí a Ajdinův otec pak s její matkou doladí poslední detaily. Pak už to půjde rychle: kiabin, svatba, těhotenství, porod. Možná to nebude tak špatné, možná si zvykne. Přinejhorším se po čase může rozvést. Lidé to neviděli rádi, ale občas se to stávalo, dokonce i v jejich klanu. Hlavně aby měla rychle dítě. Bezdětná žena tady nic neznamená.

Na rozdíl od zbytku rodiny nevěřila v předtuchy a znamení, ale když jí zazvonil mobil a na displeji se objevilo francouzské číslo, věděla, že za okamžik se celý její život obrátí vzhůru nohama. Zvedla telefon, byl to její školitel.

„Myslel jsem, že jste v Paříži, ano, vím, tamto číslo bylo vypnuté, tak jsem si dovolil... Asi jsem měl zavolat už dřív, ale nebyl jsem si jistý, až teď se všechno vyjasnilo. Budu mít na katedře volné místo, čeká na vás. Měla byste zájem? Opravdu? To mám velkou radost! Kdy se vrátíte?“

„Pozítří.“

Přímé spojení už bylo vyprodané, ale našla noční let s přestupem v Moskvě. Naštěstí měla trochu peněz a platné schengenské vízum. Kufr si zabalila během čtvrt hodiny, zvládla by to i poslepu. Když se matka vrátila domů, byla už Gulnara na odchodu.

„Kam jdeš, miláčku?“

Nedokázala se přiznat, začala vyprávět cosi o týdenních kurzech, grantech, certifikátech, dodatečné zkoušce, o které se právě dozvěděla. Matka na ni zaraženě hleděla, nepoznávala svoji dceru a nevěřila ani jednomu jejímu slovu.

„Mně nemusíš lhát. Někoho tam máš a jedeš za ním.“

„Mám.“

„Víš, co se tu bude dít?“

„Vím.“

„...“

„...“

„Sbohem.“

Když brzy ráno zazvonila u Pierrova bytu, klepala se strachy. Nedala vědět, že přijede. Co když jí nebude chtít vidět, anebo najde v bytě jinou ženu? Pak by jí zůstal leda Pont au Change a to, co v *Bídnicích* Victora Huga udělal nešťastný inspektor Javert. Proč na to nepomyslela dřív?

Několikrát už tady byla, ale nikdy sama, vždy ve větší společnosti. Pierre se smál, že je přecitlivělá, ale nedokázala si pomoci. V její zemi má dívka, která sama navštěvuje muže, jednoznačnou pověst. Teď jí bylo všechno jedno.

Po delší chvíli se dveře otevřely. Pierre byl sám.

„Vezmeš si mě?“

„Přijela jsi, abys mě požádala o ruku?“

„Ano.“

„To myslíš vážně?“

„Ano.“

„Souhlasím!!!“

Začala si vybalovat a on odešel udělat snídani. Za chvíli ji zavolal do kuchyně. Na stole stála kromě pečiva, másla, jogurtů, sýrů a medu i láhev Bordeaux a dvě skleničky.

„Doufám, že na to není moc brzo.“

„Vždyť víš, že alkohol nepiju.“

„Vím, ale dneska je výjimečný den.“

„Výjimky neexistují, Pierre. Teď už vůbec nemůžu. Musím pamatovat na to, kdo jsem.“

Chtěli se vzít co nejrychleji, což vyžadovalo značné úsilí. Gulnara běhala po Paříži a poprvé měla pocit, že je to její město, její země. Dřív tady byla hostem, její vlast byla daleko, za Kavkazem. Na každém kroku musela vysvětlovat, že je Ázerbájdžán nezavislá země, že sice patřili k Rusku, ale ne, nemají tam žádné lední medvědy, naopak, je tam teplo, palmy, moře a hory, skoro jako u vás na Riviéře. Mají trochu zemního plynu a ropy, islám, ale nic ortodoxního, to ne, my nejsme Arabové!

Araby potkala v mešitě, když se zašla zeptat na mullu a kiabín, bylo to pro ni důležité. Dělali, že ji nevidí, neodpověděli jí na pozdrav, pitomí sexisti. Naštvala se a v arabštině jim vynadala – kromě ázerbájdžánštiny, ruštiny a francouzštiny mluvila i arabsky, persky, turecky a anglicky. Dočkala se jen urá-

žek. Pak si vzpomněla, že v Saint-Denis je mladý mulla, také sunnita jako oni, ale alespoň Turek. Zašla za ním a okamžitě všechno zařídila.

V kiabinu se Pierre zavázal, že o ni bude pečovat, že bude žít rodinu a zajistí dětem řádné vzdělání.

Pierre usnul, aniž by se dočkal svatební noci. Dnes ještě ne, miláčku, ještě to musím promyslet, zítra, nejpozději pozítří, sama po tom toužím, jsi můj manžel, ale dej mi ještě chvílku. Poprvé po dlouhé době si nevzala prášek na uklidnění, chtěla se na svůj nový život, který začal včera, dívat střízlivě, ale v myšlenkách utíkala do Ázerbájdžánu, k matce, sestrám, staré tetě Wálidě, do Nachičevanu a do Baku, a pochopila, že minulost v ní zůstane zadřená jako tříska.

Děti, napadlo ji, jenom děti jí mohou pomoci. Děťmi se pokusí smýt svoji vinu vůči klanu. Budou z nich Francouzi, ale musí zůstat i Ázerbájdžánci, musí znát tamější jazyk, kulturu a zvyky. Musí znát náboženství. Možná bude mulla souhlasit, aby je učil. Gulnara je bude do mešity vodit jednou nebo dvakrát týdně, koupí jim knihy, naučí je číst v arabštině. Udělá, co bude moci.

Až pak jednou navštíví Ázerbájdžán a někdo se jich zeptá, odkud jsou, musí vědět, že jsou pravnuci Mirmameda, bohabojného imáma z nachičevanské mešity, který ještě před první světovou válkou studoval v posvátném městě an-Nadžaf.

Deníky z Baku (2)

11. února 2005

Vstal jsem dnes brzy, už před pátou, abych se učil jazyk. Společnost mi dělá muezzin – přes den zaniká jeho hlas v hluku třímilionového města, ale teď ho slyším zřetelně. Svolává věřící k modlitbám, ale pro mě zpívá.

12. února 2005

Večer s Katkou, Lucianem a Simonou v divadle Juh (ázerbájdžánsky *Yuğ*). Název hry by se dal přeložit jako *Na smrtelné posteli* nebo *Vypuštění duše* (ázerbájdžánsky *Can üstə*). Autorkou je současná ázerbájdžánská spisovatelka Afag Masudová.

Starý muž, někdejší stranický funkcionář, se loučí se světem – sledujeme poslední chvíle jeho života. Je u něj sousedka, spisovatelka, která chce popsat umírání a sní o Nobelově ceně (autorčino alter ego?). Střídmě zařízeným pokojem (stojí v něm pouze postel a věšák, jinak jsou všude poházené papírové desky, v nichž je zaznamenán celý život umírajícího) procházejí přízraky minulosti – někdejší řidič funkcionáře, šéf místní KGB, bývalí kolegové. Přicházejí i živí – příbuzní umírajícího a jistá žena, které se chce z jeho papírů dozvědět něco o své matce deportované před mnoha lety na Sibiř.

Režisér Vaqif Ibrahimoglu nám po představení říká, že starší diváci nevědí, co si o hře myslet. Dívají se po sobě. Když zazní slova „KGB“ nebo „Sibiř“, ošívají se. Mladší reagují spontánně. Herci před každým představením zjišťují, jaké publikum přišlo, a podle toho hrají – pokud je v hledišti víc starších osob, dávají pozor, aby to nepřehnali.

Je to první představení divadla Juh, v němž dominuje slovo. V divadle, které Ibrahimoglu založil a které sídlí v kupolovité budově lázní z devatenáctého století na Muchtarově ulici, sázeli do té doby spíše na gesta, zpěv, hudbu a scénický pohyb – a tak to také má v budoucnosti zůstat.

Výraz juh (*yug, yog*) označuje staroturecký pohřební rituál. Ibrahimoglu vysvětloval, že po pohřbu, na ještě čerstvých hrobech, se dávní Turci náruživě oddávali cizoložství. Orgie symbolizovaly vítězství nad smrtí. Namísto zdánlivého triumfu smrti vznikala nový život.

13. února 2005

Přiotrávili jsme se plynem z trouby. Katka omdlela hned, mně se nějak podařilo otevřít okno a pak troubu vypnout. Celý den se z toho snažíme vzpamatovat.

Palimpsest

Kříž byl rovnoramenný a jednotlivá ramena byla zakončena poupaty připomínajícími anjouovské lilie. Žora řekl, že ty rozježené plátky představují plameny:

„Před přijetím křesťanství jsme uctívali oheň.“

Dávná víra nikdy zcela nezmizí, dokáže se ukrýt v symbolech a posvátných místech nového náboženství a přežít tisíceletí. Před ohněm uctívali ve zdejším kraji měsíc, proto najdeme mezi plameny schované i půlměsíce.

Žora patřil k Udinům. Na světě dnes žije deset tisíc Udinů, z toho polovina ve vesnici Nidž v Ázerbájdžánu.

Udinové jsou potomky starověkých Utiů, jednoho z dvaceti šesti kmenů, jež podle Strabóna obývaly Kavkazskou Albánii.

Tato Albánie neměla nic společného s Albánií na Balkáně – na scéně dějin se objevila v posledních staletích před Kristem, bojovala s Římem a Persií, a její význam upadl v sedmém století, po nájezdu Arabů. Nikdy to nebyl centralizovaný stát, spíše volná federace národů východního a jihovýchodního Kavkazu. Hlavním městem byla nejprve Kabala ležící pár kilometrů od Nidže, a později rovněž nedaleká Barda. Albánci měli stejně jako Arméni a Gruzínci vlastní abecedu tvořenou padesáti dvěma, nebo dokonce až padesáti čtyřmi písmeny. Vytvořili zajímavou kulturu, ale do dnešní doby z ní přetrvalo jen málo.

V devátém století se albánská knížata pokusila stát obnovit – a utrpěla definitivní porážku. Dalších tisíc let o sobě Albánie nedávala vědět. Po dobytí Kavkazu Ruskem archeologové rozkopali Kabalu a jazykovědci se začali zabývat o udinský jazyk.

Zjistili, že je podobný lezginštině a jiným dagestánským jazykům. Na konci dvacátého století objevil gruzínský badatel Zaza Alexidze v klášteře sv. Kateřiny na Sinaji třisetstránkový albánský palimpsest a pokusil se jej rozšifrovat. Pomohl si současnou udinštinou. V roce 2001 rozluštil první slovo – Soluň. To už věděl, že jde o Písmo svaté, o jeden z *Listů svatého Pavla*.

Ukázalo se, že Albánie stále žije.

Kříž s plameny byl vytesán nad vchodem do kostela Džotari pocházejícího ze sedmnáctého století, nejstaršího ve vesnici. Kamenná stavba bez ozdob měla okna připomínající střílny a vypadala spíš jako bunkr; ze střechy vyrůstala děravá věžička. Žora mi vysvětlil, že původně stál na stejném místě starší kostel, jen s kulatým, nikoli obdélníkovým půdorysem.

Vchod byl nizoučký, jako v mnoha východních svatyních. Ten, kdo překračuje práh, se musí sklonit. Musí sehnout hlavu.

Kronikář dějin Kavkazské Albánie Mojžíš Kalankatujský napsal, že Albánci přijali křesťanství v prvním století, a to z rukou svatého Eliši. Ve skutečnosti však k tomu došlo až o tři sta let později, v podobné době jako v Gruzii a Arménii. Nakonec v této části Kavkazu převládl islám, který s sebou přinesli Arabové, a po nich Seldžukové. V muslimských vesnicích v okolí Agdaše či Udžaru ženy dodnes dělají na chlebu znamení kříže, ačkoli nevědí, odkud se tento zvyk vzal.

Křesťanství se nejdéle udrželo v horských *aulech* a na předhůřích Kavkazu, ve vesnicích Nidž a Vartašen, kde žili Utiové, z nichž se později stali Udinové. Přetrval i albánský katolíkát, ačkoli Kavkazská Albánie už dávno neexistovala a albánská abeceda byla zapomenuta. Svaté knihy teď byly psány arménsky, v liturgii zazníval staroarménský grabar.

V roce 1836 včlenil Mikuláš I. albánskou církev do arménské. Měla to být záchrana, Udinů stále ubývalo, a kolem nich žili sami muslimové. Obě církve byly po léta spojeny unií, albánská

samostatnost byla pouze symbolická. Přesto existovala a Udinové na ni byli zvyklí.

Žora si byl jistý, že Arméni si cara omotali kolem prstu, že zatahli za příslušné provázky, podplatili carský dvůr, zosnovali pavučinu intrik.

Představení arménské církve sepsali inventář udinských svatyní, které převzali. V Džotari byla informace o změně vytesána hned vedle kříže. Když lidé vcházeli dovnitř, museli se poklonit arménským písmenům.

* * *

Po větší část své historie patřilo území dnešního Ázerbájdžánu do sféry vlivu Persie. Perský vliv zasahoval celou Kavkazskou Albánií i Atropatene ležící dál na jih (dnešní ázerbájdžánsko-íránské pohraničí) a dosáhl až k Derbentu v Dagestánu.

Mezi devátým a jedenáctým stoletím osídlili dnešní Ázerbájdžán a severozápadní Írán Turci. Přišli v několika vlnách, pohltili dosavadní obyvatele a ovládli tato území. V dalších staletích založili velký počet chanátů, knížectví, svazů a konfederací, které mezi sebou sváděly války, uzavíraly spojení, bránily se před nájezdy a samy útočily na své sousedy. Měnily se dynastie, přesouvaly hranice, vznikala a zanikala města, ale vládu nad tím vším (někdy faktickou, někdy jen symbolickou) měl v rukou král králů, perský šáh.

Jazykem těchto území se stala turečtina, z níž se později vyvinula ázerbájdžánština. Tou se mluvilo v běžném životě. Pro poezii a politiku byla vyhrazena perština – ta hrála podobnou roli jako v Evropě francouzština. Básníci, které Ázerbájdžán považuje za své klasiky (Nizámí Gandževí a Chákání z Šemachy), psali persky, ač jim občas uteklo nějaké turecké slovo. Až Nasimi, jenž žil o něco později, začal psát i v ázerbájdžánštině.

Náboženství a věda byly doménou arabštiny, tedy muslimské latiny. Území, o nichž je řeč, byla součástí *ummy*, světového společenství muslimů. Po celá staletí to byla silnější identifikace než společný jazyk nebo podřízení téměř vládci. Od severní Afriky přes Blízký východ a východoevropské stepi až po Střední Asii a předpolí Indie a Číny, všude tam se člen *ummy* cítil doma. Všude tam zpíval muezzin stejně, všude dávali dětem stejná jména. Studovat se jezdilo do Bagdádu nebo Buchar, podobně jako v Evropě do Padovy nebo do Paříže.

Mezi šestnáctým a devatenáctým stoletím, přesněji mezi roky 1514 a 1828, svedla Persie s Osmanskou říší devět válek, boje trvaly dohromady téměř sto let. Nejmocnější síly tehdejší *ummy* se bily o území a obchodní trasy, ale také o víru. Persie právě přijala šíitský islám, menšinový proud uvnitř islámu, v němž je za právoplatného nástupce Mohameda považován Alí, jeho zeť. Osmanští Turci byli sunnité – podle sunnitů měli být Prorokovými následníky chalífové: Abú Bakr, Umar a Uthmán. Sunnité považovali šíity za heretiky a věčné odbojníky.

Byla to tak trochu bratrovražedná turecko-turecká válka. Boje začaly za Ismáíla I., tureckého (a šíitského) šáha Persie. Pak se bojové linie přehnaly přes Kavkaz ještě několikrát – přes Gruzii, Arménii i Ázerbájdžán. Pro ázerbájdžánské Turky, povětšinou také šíity, neměl fakt, že turecký sultán hovoří jejich jazykem, žádný význam. Byl to nájezdník, konkvistador, nepřítel. Osmanům byla nakloněna jen část širvánských elit – Saffiovci sebrali Širván, státu ležícímu na území dnešního středního Ázerbájdžánu, nezávislost. Staří ázerbájdžánští historikové, například Abbáskulí Aga Bakichanov, označovali ty, kteří sultána podpořili, za zrádce.

Rusové zaútočili na Persii poprvé v roce 1722, obsadili dokonce Baku, ale po smrti Petra I. se od Kaspického moře stáhli. Vrátili se po několika desítkách let. Na začátku devatenáctého sto-

letí svedlo Rusko s Persií dvě války, které ovlivnily další osudy Ázerbájdžánu. Turkmančajská smlouva, uzavřená po druhé z těchto válek v roce 1828, rozdělila ázerbájdžánské území na severní část, která připadla Rusku (později, po krátkém období nezávislosti, patřila k Sovětskému svazu a dnes je samostatným státem), a jižní část, která zůstala součástí Persie, respektive Íránu. Hranici tvořila řeka Araks. Tvoří ji ostatně dodnes.

Zpočátku časté kontakty mezi severem a jihem v sovětských dobách téměř vymizely a Turkmenčajská dohoda se stala symbolem národního neštěstí. Nadějí na sjednocení Ázerbájdžánu (pod záštitou Moskvy) přinesla druhá světová válka, během níž sovětská armáda okupovala část Íránu. V roce 1945 vznikla v Tabrízu prosovětská autonomní ázerbájdžánská vláda, avšak Stalin po několika měsících upustil od expanze na tato území a zaměřil svoji pozornost na střední Evropu. Vláda v Tabrízu padla, ministři uprchli do Baku. Dva břehy Araksu se od sebe znovu vzdálily.

Rozpad SSSR přinesl nejprve naději, a hned potom rozčarování. Lidé se znovu mohli navštěvovat. Jeden z tehdejších historiků poznamenal:

„Už první kontakty obě strany poněkud osmělily a odhalily zásadní kulturní a náboženské rozdíly. Ti ze severu byli šokováni vztahem těch z jihu k islámu a považovali je za nenapravitelné konzervativisty, zatímco ty z jihu nepříjemně zaskočilo to, co pokládali za vysoký stupeň rusifikace těch ze severu. Každá ze stran se přitom považuje za civilizovanější, než je ta druhá.“ (Viktor Šnirelman: *Války paměti*)

Pod pojmem rusifikace chápal Šnirelman dostupnost alkoholu a rozvolnění mravů.

* * *

Zeptal jsem se Žory, co se stalo, když byla albánská církev přičleněna k té arménské.

Odpověděl, že Udinové přestali praktikovat víru. Nepřistoupili na nové pořádky, arménské kněží nepřijali. Později se objevili Sověti a všechno zlikvidovali. Století a půl byli lidé ve vesnici Nidž nevěřící.

Nechtěl si pamatovat, že Udinové se po staletí modlili v arménštině. Po konfliktu v Karabachu, po tom, k čemu došlo mezi Ázerbájdžánci a Armény, se zdála myšlenka, že jednou budou žít ve shodě (a když ne ve shodě, tak alespoň bez vzájemné agrese), absurdní.

Ano: když vypukl konflikt v Karabachu, Ázerbájdžánci občas považovali Udiny za Armény – jsou to přeci křesťané, ale ne Rusové. Mnozí z nich měli navíc arménská příjmení. S takovými se nedomluvíš. Jednoho Udina zbili, druhému sebrali byt, třetího vyhodili z práce. Těžko se jim dalo vysvětlit, co psal Strabón a co byla Kavkazská Albánie. Aby nevznikaly problémy, několik let nepřijímali Udiny do armády. Pak najednou odvedli půlku vesnice. Byly to těžké časy. Aby člověk přežil, musel být papežštější než papež.

Nevíme, jak vypadal albánský ritus.

Arméni si myslí, že se nijak neliší od toho arménského. Ázerbájdžánci, a spolu s nimi Udinové, jsou opačného názoru: byl pravoslavný, nikoli gregoriánský. Ze všeho nejvíc připomínal gruzínský.

Ani zahraničním badatelům nelze zcela věřit – každý, kdo se zabývá tak komplikovanými a exotickými záležitostmi, jako je křesťanství v Ázerbájdžánu, má své sympatie. Ti, kteří jezdí na konference do Baku, se vyhýbají Jerevanu. A naopak.

Kdyby se najednou našly albánské liturgické knihy, můžeme si být jisti, že by je jedna ze stran prohlásila za falzifikát – anebo dokonce obě strany?

Poslední kněz působící mezi Udiny byl na začátku třicátých let poslán do Kazachstánu. Už se nevrátil. Před zatčením stih-

nul Žoru pokřtít. V Žorově generaci bylo pokřtěných ještě hodně, ale mezi mladšími už je jich jen pár. Je možné, že někoho pokřtili v Rusku, někoho údajně v Gruzii. Tehdy se tím lidé nechlubili.

(Někteří se možná nechali pokřtít u Arménů, ale k tomu se dodnes nikdo nepřizná.)

Všichni, dokonce i ti nepokřtění, však věděli, že jsou křesťané.

* * *

Těžko říct, kdy se Ázerbájdžán stal Ázerbájdžánem, tedy kdy se geografický a kulturní prostor stal prostorem politickým. Nejspíš v šestnáctém století, za prvních Safíovců, možná už o něco dřív. Celý proces začal pravděpodobně v Ardabílu a Tabrízu, které dnes patří k Íránu – stát Šírván (s Šemachou a Baku) dlouho nikdo Ázerbájdžánem nenazýval.

Stejně obtížné je určit, kdy se jazyk Ázerbájdžánu oddělil od turecké větve a stal se ázerbájdžánštinou. Tím spíš, že v rozvětvené rodině turkických jazyků je právě ázerbájdžánština současné turečtině nejbližší.

Nejtěžší je stanovit, kdy se lidé obývající Ázerbájdžán, ve velké většině hovořící turecky, stali ázerbájdžánským národem. Arméni dodnes označují Ázerbájdžánce za „Turky“ a prezident Hejdar Alijev přišel kdysi s heslem „jeden národ – dva státy“, čímž měl na mysli Turecko a Ázerbájdžán.

Charakter Ázerbájdžánu ovlivnila jeho poloha. Specifikem této země byla její přechodnost. Z ní pramenila rozostřená identita a slabé vazby mezi jejími obyvateli. Ázerbájdžán byl vždy zemí na pomezí – hory se tu stýkaly s mořem a stepí, Kavkaz s Persií, Persie s Tureckem, křesťanství s islámem (ale také se zoroastrismem a judaismem), šíitský islám s tím sunnitským, později Rusko s Blízkým východem a Evropa s Asií.

Pro všechny to byla periferie – daleká provincie, nejvzdálenější pevnost, poslední předmostí. Před svými pronásledovateli se zde ukrývali jinověrci, sektáři a odpadlíci. Spoléhali na to, že daleko od hlavních měst a mocenských center nebudou tolik na očích. Usídlili se tady churamité, ismailité, hurufisté, babidé a později, za cara, molokáni.

Dá se říct, že i Gruzie ležela na periferii – podle úhlu pohledu buď křesťanského Západu, anebo Blízkého východu. Gruzie však byla sama o sobě celým světem. Gruzínci měli svůj vlastní jazyk, který zapisovali ve své vlastní abecedě.

Také Arménie byla svébytným světem, ačkoli více rozptýleným, připomínajícím souostroví (vzdálenější ostrovy obývala diaspora – na Blízkém východě, v Evropě, Rusku a později v Americe). Středobodem světa však pro Armény byla konkrétní místa: Arménská vysočina a posvátný Ečmiadzin. I Arméni měli vlastní jazyk a vlastní písmo, a navíc i vlastní církev.

Ázerbájdžánci patřili k různým světům: perskému, tureckému, šíitskému, ruskému, blízkovýchodnímu („Ve mně se nacházejí dva světy, ale já se nenacházím v žádném,“ psal Imadaddin Nasimi, člen sekty hurufistů, jenž byl v roce 1417 zaživa stažen z kůže za odpadlictví). Svoji identitu museli vytvářet v opozici vůči jiným: jsme šíité stejně jako Peršani, ale mluvíme turecky, takže nejsme Peršani. Mluvíme turecky, ale jsme šíité, takže tak úplně nejsme ani Turci.

Když v roce 1875 začaly v Baku vycházet první noviny v ázerbájdžánštině, velká většina Ázerbájdžánců neuměla číst ani psát a na otázku „kdo jsi?“ odpovídala „muslim, Turek, zdejší“.

Jeden ze spolupracovníků těchto novin, které se nazývaly *Akinči* („Šířitel“) a měly sloužit lidu, byl tímto lidem v Šemaše zlynčován, protože lid neměl rád novinky (dotyčný založil místo *mektebu* vyučujícího v arabštině ázerbájdžánsko-ruskou školu).

Nepočetná ázerbájdžánská inteligence útočila na vydavatele novin za to, že používá místo spisovné perštiny „primitivní dialekt, který se pro tištěné slovo nehodí“. Jeden ze spisovatelů mu vytkl, že šíří mezi prostým lidem „nihilistické a neasijské, evropské ambice“.

Další generace inteligence se opájela panturkismem, ideou propagující jednotu turkických národů. Politický aktivista a nedostudovaný lékař Ali Bej Husejnzade vytvořil program „Turkizace, evropeizace, islamizace“. Symbolem této triády se stane modro-červeně-zelená vlajka Ázerbájdžánu.

Jeden ze současných badatelů napsal: „Bylo přirozené, že se ázerbájdžánská elita, elita kolonie, obracela směrem k sousedním muslimským státům, kterým se podařilo udržet nezávislost. Převaha šiismu by ji měla přibližovat spíše Íránu, nikoli Turecku, dvě věci však přispěly k její turecké orientaci. Zaprvé: v evropských nacionalismech, jimiž se ázerbájdžánský nacionalismus inspiroval, sehrával klíčovou roli jazyk. [...] Zadruhé: Turecko bylo pokrokovější zemí.“ (Ali Abasov: *Islám v současném Ázerbájdžánu: obrazy a realie*)

V roce 1918 se Ázerbájdžánci dočkali vlastního národního státu. Ten se rozkládal na územích severně od Araksu, ale Peršané přesto protestovali proti samému názvu státu. Báli se, že Baku, podporované Istanbulem, bude uplatňovat nárok na ázerbájdžánská území v Íránu.

Šlo o historicky první světský stát založený muslimy. Existoval dva roky. Pak byl obsazen bolševiky.

* * *

Nejnápadnější byla prasata. Měla dlouhé hnědočervené štětiny, potulovala se po skupinkách po celé vesnici a hledala si potravu podél plotů a na krajnicích cest. Těžko uvěřit, že jsme se

nacházeli v Ázerbájdžánu – tady přeci vepřové nejedí. (A když, tak potajmu, skrytě.)

Prasata prozrazovala, že v této vesnici žijí křesťané.

Až na ta prasata se Udinové od svých sousedů zase tolik nelišili.

Kostel Džotari stál prázdný, stejně tak dva jiné. Nesloužily se mše, neslavily se svátky. Občas tam někdo zašel a zapálil svíčku. Svícny v kostele nebyly, takže ji přilepil ke kamenné zdi nebo ji postavil přímo na oltář.

Modlil se?

Nejspíš ne. Modlitby v udiňštině neexistovaly a v arménštině si je nikdo nepamatoval. Arménština by navíc nezněla vhodně. A ruština? To nějak nikoho nenapadlo.

Ti pobožnější dělali znamení kříže, ale ne celou rukou, jen malíčkem spojeným s palcem – tak je to učili starci.

Starci také učili, že ráno po probuzení a večer těsně před usnutím musí vzpomenout na Ježíše Krista.

To je asi všechno.

Měli ještě posvátná místa – některá společná pro celou vesnici, jiná patřila jednomu rodu, a ještě jiná pouze jedné rodině. Nejváženější rodiny měly sedm posvátných míst. Tak tomu bylo u Kečaariů.

Mohl to být kámen nebo rozložitý starý strom (někdy rozeťnutý bleskem), jeskyně nebo obětiště. Hlavně když byl v blízkosti velký keř, kam se daly přivázat stužky, aby se lidem splnilo přání, s nímž k danému místu přišli.

Jaká to byla přání? Například: syn odcházel na vojnu a otec přísahal, že pokud se jeho syn vrátí celý a zdravý, podřízne berana. Když se syn vrátil, šel beran pod nůž, a pak hned na rožeň. Kostí se musely zakopat, aby je nevyhrabali psi. Nebo: otec onemocněl a syn sliboval, že pokud se otec uzdraví, obětuje berana. A Bůh lidem pomáhal.